

УДК 327:323.1(=163.41)(497.11-13-89)“189”

32:929 Стојановић Љ.

94(=163.41)(497.115)“189”

Оригинални научни рад

Весна С. ЗАРКОВИЋ*

Институт за српску културу Приштина / Лепосавић

СТАРА СРБИЈА И МАКЕДОНИЈА У ИЗВЕШТАЈУ ЉУБОМИРА СТОЈАНОВИЋА ИЗ 1890. ГОДИНЕ**

Апстракт: У раду се указује на значај садржаја извештаја професора Љубомира Стојановића, насталог након обиласка Старе Србије и Македоније током лета 1890. године. Стојановић је у њему јасно изнео све препреке, као и разлоге за ширење националне пропаганде у тим крајевима. Његова размишљања се умногоме поклапају са извештајима конзула Краљевине Србије у Солуну Димитрија Бодија, као и Владимира Карића који је службовао у Скопљу. Поред тога што је у извештају наводио чињенично стање са терена он је, на појединим местима, у виду предлога, сугерисао министру иностраних дела у Београду у ком правцу треба да се ради на ширењу српске пропаганде ван територије Србије. По њему, то је подразумевало стварање већег броја учитељског кадра, отварање школа, увођење словенског уместо грчког и бугарског језика у црквама, као и колонизацију из Србије у Стару Србију и Македонију.

Кључне речи: Љубомир Стојановић, Стара Србија, Македонија, Димитрије Боди, Владимир Карић, бугарска пропаганда, српска пропаганда.

Интересовање за проучавање Старе Србије и Македоније као саставних делова Османског царства са бројним српским становништвом појачано је након српско-турских ратова 1876–1878. године и нарочито након српско-бугарског рата 1885. године. Проучавање ових области било је отежано услед недостатка безбедности, неповерења власти према странцима и опште анархије која је захватила поједине делове Царства. Због опште несигурности, српски народ са ових простора живео је у помало изолованим срединама, што је утицало на очување и конзервацију обичаја, језика, умотворина, ношње и других карактеристика етничког обележја једног народа. У ослобођеној Србији та карактеристична обележја лагано су се мењала под

* Научни сарадник, vesna.zarkovic07@gmail.com

** Рад је написан у оквиру пројекта *Материјална и духовна култура Косова и Метихије* (ев. бр. 178028), који је одобрило и финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

утицајем разних промена које су долазиле са отварањем државе према Европи. Због тога је простор Старе и Јужне Србије био велико врело за проучавање у разним доменима. Схватајући ту чињеницу, бројни научници су истраживали овај простор. Њихов рад је олакшан потписивањем конзуларне конвенције између Србије и Турске, након чега су отворени конзулати у Солуну, Битољу, Скопљу, Приштини и Серу (Војводић 2004: 9–39).

У европске делове Османског царства крајем XIX века из Србије су путовали највећи научници тог времена. Међу познатим путницима који су обилазили ове крајеве и оставили писане трагове издвајају се: Стојан Новаковић, Јован Цвијић, Спиридон Гопчевић, Стеван Радосављевић-Бдин, Александар Белић, Тихомир Ђорђевић, Јован Хаџи Васиљевић, Василије Ђерић, Јован Радонић, Владимир Петковић, Јован Томић, Павле Поповић, Љубомир Ковачевић и други. Мишљење великих научника о значају Старе Србије и Македоније уважавала је српска држава. Она је у конзулате у Турској упућивала најумније људе, који су оставили значајан траг у проучавању ових области. Међу дипломатама који су службовали у Османском царству и који су сачинили значајне списе о српском народу под османском влашћу истичу: се Тодор П. Станковић, Милојко Веселиновић, Иван Иванић, Бранислав Нушић, Милан Ракић, Војислав Илић, Светислав Симић, Владимир Карић, Чедомиљ Мијатовић, Владан Ђорђевић. Значајан допринос проучавању Старе Србије и Македоније дали су и локални Срби: Михаило Вељић, Анђелко Крстић, Григорије Божовић, Зарија Поповић, Коста Шуменковић, Коста Групчевић и други (Стојанчевић 2004: 41–52).

Један од значајних посетилаца Старе Србије и Македоније, иза кога није остало важније дело о овим крајевима, био је и Љубомир Стојановић, професор, научник и политичар (Храбак 2002: 365). Рођен је 6. августа 1860. године у Ужицу, где је завршио основну школу и три разреда гимназије, док је четврти наставио у Шапцу, а остале у Београду. Велику улогу у његовом васпитању и каснијем опредељењу за природно–математички или историјско–филолошки одсек имао је поред оца Васа, пушкара, и Момчило Иванић. Стојановићева марљивост је дошла до изражаја већ прве године, када је добио другу Светосавску награду за рад о краљу Твртку, што је код Стојана Новаковића била најбоља препорука да га усмери и пошаље ван граница земље. По речима самог Стојановића, Новаковић је био „можда једини од тадашњих професора који је прихватао младе људе који су показивали воље к науци“ (Ђоровић 1931: 2–3). Његов каснији рад пратио је Новаковићев наследник на катедри, наставник Велике школе Светислав Вуловић који га је увео у свет науке, пружао савете и оцењивао прве научне радове које је млади ученик подносио Српском ученом друштву. Какво мишљење је

Вуловић имао о младом Стојановићу указује и реченица написана у писму упућеном Илариону Руварцу 18. марта 1887. године у којем га пита: „Да ли вам што пише млади наш историско–литерарни Анахарзис“? (Димитријевић 1957: 295). Већ наредне, 1888. године Стојановић је постао професор Друге београдске гимназије у којој је радио до 1891, када је постао доцент за руски језик, а две године касније и професор словенске филологије на Великој школи. На том месту је остао све до Ивањданског атентата 1899. године, када је и пензионисан, након чега је почео активно да се бави политиком (Ђоровић 1931: 4).

Након повлачења из политичког живота и деценијског рада на пословима секретара Српске краљевске академије, Љубомир Стојановић се окренуо научном раду.¹ У својој аутобиографији је навео да је од 1. октобра 1902. до 10. априла 1903. године написао преко сто политичких чланака у *Одјеку*. И касније, после првог именованја за министра просвете, наставио је да пише политичке чланке. Већи број чланака објавио је у *Рејублицу* (Џонић 1931: 286).

Стојановић је врло млад, као тридесетогодишњак, 1890. године постао дописни члан Академије (Поповић 1931: 37). Он је те исте године показао велико интересовање за простор Старе Србије и Македоније. Планирао је да током лета обиђе ове пределе и прикупи материјал за научно проучавање појединих етнографских и филолошких питања. Иако је знао да је време од два и по до три месеца недовољно за проучавање важних питања из ових области, замислио је да направи јасан план за даљу организацију и научно проучавање Старе Србије и Македоније. Истовремено је желео да увиди успех и обим бугарске пропаганде и стекне искуства за даљи рад и јачање српске пропаганде, нарочито у оним местима која су се опирала ширењу бугаризма. Крајем маја 1890. године, он се са таквим захтевом обратио министру спољних послова Краљевине Србије и затражио новчану помоћ за реализацију ове идеје.²

Захтев професора Љубомира Стојановића био је позитивно решен и из буџета Министарства иностраних дела за 1890. годину, одобрена је сума од хиљаду динара на име путних трошкова за путовање по Македонији и Старој Србији.³ Истовремено је из Београда конзулатима у Турској био упућен допис у којем се наглашавао значај путовања

1 Љубомир Стојановић је обављао дужност секретара Српске краљевске академије од 14. новембра 1913. до 1. септембра 1923. године.

2 Архив Србије (=АС), Министарство иностраних дела (МИД), Политичко–просветно одељење (ПШО), 1890, ред 93, без броја, Љубомир Стојановић, професор II београдске гимназије – Министру спољних послова, Београд 23. мај 1890.

3 АС, МИД ПШО, 1890, ред 93, ПП № 594, Решење министра иностраних дела Саве Грујића, Београд 28. мај 1890.

Стојановића и давале инструкције конзулима за пружање неопходне помоћи приликом обилазка тих крајева. Циљ путовања био је прикупљање података за што боље сагледавање појединих питања из етнолошких и филолошких домена.⁴

Након одобрења од стране министра иностраних дела и додељене му помоћи, Љубомир Стојановић је 12. јуна 1890. године кренуо на пут са којег се вратио назад, у Београд, 9. августа.⁵ Маршрута његовог путовања била је: српска граница – Скопље – Солун – Света Гора – Солун – Градско – Битољ – Охрид – Битољ – Прилеп – Градско – Скопље – Велес – Скопље – српска граница.⁶

Прво дуже задржавање Стојановића на овом путу било је на Светој Гори, где је провео пуне три недеље. Утисци које је понео отуда јесу гостопримство, на које је наишао у руском манастиру Свети Пантелејмон, и спремност манастирске управе да му дозволи увид у књиге и документа. Насупрот томе, управа Хиландара је избегавала да му покаже хрисовуље, под изговором да је архива, услед пожара који су захватили оближње шуме, била привремено измештена из манастира.⁷ По повратку са Свете Горе и из Солуна, Стојановић је посетио конзулат Краљевине Србије у Битољу и у друштву тамошњег конзула Димитрија Бодија наставио обилазак Охрида и околних места, где је намеравао да сагледа расположење народа према представницима српских власти. Након четвородневног путовања вратили су се назад у Битољ, одакле је Стојановић требало даље да отпутује преко Прилепа, Велеса и Скопља до српске границе.⁸

По доласку у Београд професор Љубомир Стојановић сачинио је опширан извештај у којем је изнео не само чињенице, него и своја запажања са овог пута. Министар иностраних дела Краљевине Србије ће касније, када се буду доносиле поједине одлуке о даљем ширењу српске пропаганде у Македонији и Старој Србији, која је деведестих година XIX века постала важно питање у српској политици, имати на уму тај извештај. Иако је Стојановић у захтеву упућеном министру иностраних дела истицао да ће циљ његовог путовања по Македонији и Старој Србији бити првенствено научног карактера, из извештаја се закључује да је он ставио акценат на политичке прилике и смернице за даљи рад пропаганде у тим крајевима. Радови професора

4 АС, МИД ШПО, 1890, ред 93, без броја М. Ђ. Миловановић – Конзулатима у Турској, Београд 18. јун 1890.

5 Датуми су навођени по старом календару, онако како стоји у изворима.

6 АС, МИД ШПО, 1890, ред 93, без броја, Извештај Љубомира Стојановића – Министру иностраних дела, Београд 14. август 1890.

7 АС, МИД ШПО, 1890, ред 93, ШП № 88, Конзул М. Апостоловић – С. Грујићу, министру иностраних дела, Солун 15. јул 1890.

8 АС, МИД ШПО, 1890, ред 93, ШП № 153, Конзул Д. Боди – С. Грујићу, министру иностраних дела, Битољ 22. јули 1890.

Стојановића у првим годинама након 1890. не садрже теме из етнологије и лингвистике са простора Старе и Јужне Србије, што поткрепује напред изречено (Стојанчевић 2004: 52–56).

На самом почетку извештаја Стојановић је јасно уочио да је стварање Бугарског егзархата донело велике промене на простору Македоније. Поједини људи средњих година, са којима је имао контакте приликом боравка у Македонији, говорили су му да је до 1870. године у Османском царству, међу хришћанима, постојала само једна црква и то грчка, и да се свако ко није био Турчин називао Грком. Међутим, од тада се хришћанско становништво поделило на Грке и Бугаре. Приликом овакве поделе мора се имати у виду да она ни у ком случају не означава народност, већ цркву.⁹ Љубомир Стојановић је био мишљења да је јачању утицаја Бугарског егзархата непосредно доприносила сама Патријаршија својим односом и нетрпељивошћу према словенској служби у црквама. По њему, да је поступила супротно, Патријаршија је могла да паралише егзархов утицај и на тај начин спречи ширење бугарске цркве и бугарског имена.

Успех који је бугарска црква доживела након формирања Егзархата уследио је због употребе словенског језика у богослужби, чиме је привучено словенско становништво Македоније, нарочито оно које је осећало отпор према Грцима и грчком језику. Тај отпор су појачавале владике наметнуте из Цариграда које нису познавале локални језик словенског становништва, нити су разумеле његове проблеме. Професор Стојановић је успех Бугарског егзархата упоредио са успехом грчке пропаганде међу Цинцарима пре појаве румунске пропаганде. Иако је Бугарски егзархат јединог званичног супарника имао у Васељенској патријаршији, за главног непријатеља на простору Македоније је сматрао српски утицај који се, након Берлинског конгреса, све више ширио ка југу. Разлог за овакав став Егзархата био је у томе што су тежње и Бугарске и Србије биле усмерене ка истом народу. То словенско становништво Македоније, због дугог робовања под Турцима, под утицајем разних пропаганда, није имало усађену јаку националну свест.

Професор Стојановић је у Македонији евидентирао грчку, бугарску и влашку пропаганду, па је зато министру иностраних дела Краљевине Србије препоручио јаче ангажовање Србије. Само на тај начин, сматрао је он, српско становништво би сачувало свој национални идентитет. Из извештаја се види да је грчка пропаганда била у дефанзиви у односу на

9 Ову поделу и њено схватање код становника Стојановић је у свом извештају илустровао једним примером из Скопља: „Господин Карић запита једнога: по чему сте ви Бугари? – Та ми се тако зовемо по цркви, одговори он сасвим просто“. АС, МИД ППО, 1890, ред 93, без броја, Извештај Љубомира Стојановића – министру иностраних дела, Битољ 22. јули 1890.

друге, нарочито у односу на бугарску, која је захватила читаву Македонију и Стару Србију јужно од Шар планине.¹⁰ Деловање других пропаганди (румунске и српске) било је усмерено на становништво које се дотле налазило у оквиру „Урум милета“, због чега су Грци своје противнике видели у Србима и Румунима, а не само у Бугарима. На то упућује и расположење међу Грцима у Битољу, настало након отварања конзулата Краљевине Србије. Они су били свесни да ће целокупно српско становништво потпасти под утицај српске државе.

Влашка или румунска пропаганда била је најслабија због некомпактности, велике подељености међу самим Цинцарима и удаљености Румуније. Ова пропаганда имала је највише успеха у местима где су се најжешће сукобљавали српски, бугарски и грчки утицај.

За разлику од влашке, бугарска пропаганда је јачала на свим пољима, користећи се слабостима турских власти и великим сумама новца намењеним за подмићивање како локалних, тако и чиновника из Цариграда. Осим тога, успех бугарске пропаганде постигнут је захваљујући и незадовољству словенског становништва, изазваног деловањем грчких црквених великодостојника. Љубомир Стојановић сматрао је да успех бугарске пропаганде ипак није био толико укореван међу становништвом „да се не може протрести“ добро осмишљеном акцијом.¹¹

Свака од ових пропаганди у Македонији имала је подршку међу конзулима страних земаља који су били главни актери на терену. Енглески конзулат није крио симпатије према бугарској пропаганди, док је аустријски, поред симпатија бугарске, помагао и румунску пропаганду. Такво понашање енглеског конзулата било је у складу са њиховом политиком, која је током осме и девете деценије XIX века помно пратила све вести о могућем склапању савеза међу балканским државама. Стављањем на страну Бугарске, Енглеска је желела да умањи руски утицај и да је одвоји од евентуалног приближавања Србији (Раствовић 2015: 34, 38). Највећу наклоност страних представника имала је бугарска пропаганда, којој није изостајала англоамеричка и католичка подршка. На другој страни, грчка пропаганда је отворено радила у свом интересу, који је био у директној супротности са румунском и бугарском. Грчке вође нису показивале расположење да у црквама дозволе словенско певање, већ су наметали свој језик, а у појединим местима, попут костурске области, где се користио словенски, смишљено га потискивали. Налазећи се у оваквој ситуацији, конзул Краљевине Србије у Битољу, Димитрије Боди је тврдио да српска пропаганда може наћи уточиште једино међу руским представницима. Иако је руски конзулат имао

10 О границама Старе Србије видети: (Батаковић 1988: XXIV).

11 АС, МИД ПШО, 1890, ред 93, без броја, Извештај Љубомира Стојановића – министру иностраних дела, Београд 14. август 1890.

доста утицаја у народу, његови чиновници, како се чинило Бодију, као да су тајно помагали бугарску пропаганду, нарочито руски драгоман из Велеса Лапе, одличан познавалац српског језика, школован у Бечу. Илуструјући ситуацију на терену, конзул Србије у Битољу је предлагао Сави Грујићу, министру иностраних дела да се заложи код руске владе да њени представници у Македонији почну активније да пружају подршку и помоћ за реализацију српских идеја.¹²

Мишљење конзула Краљевине Србије у Битољу делио је и професор Љубомир Стојановић, који је у свом извештају, поред Лапеа, драгомана руског конзулата, јасно означио и вицеконзула Демерика, као главне бугарофиле. Стојановић је заступао идеју да би за српски народ у Македонији, у том тренутку, било од највећег значаја именоване неког чиновника руске владе у Петрограду на место конзула у Битољу. По њему, најбоље решење за тај посао било би именоване Ивана Степановича Јастребова, који је код Бугара изазивао велико подозрење и појачавао активност за његово уклањање из Македоније.¹³

Сведочанство о Јастребову као великом и правом пријатељу српског народа оставио је и Коста Христић, генерални конзул Краљевине Србије у Солуну. Такво мишљење о руском пријатељу заснивао је на основу бројних неприлика које су код турских власти некада решаване у корист српске стране, захваљујући ангажовању Јастребова. Он је улазио и у директне сукобе са представницима османске власти који су неретко задржавали српске књиге, под изговором да у Солунском вилајету „нема Срба“. У честим и дугим разговорима са њима, пре свега са валијом, покушавао је да их убеди у супротно и докаже „да у Македонији не живе Бугари него чисти Срби“. Као прави пријатељ Срба, Јастребов се доказао и тиме што је у предговору другом издању своје књиге „Обичаји и пѣсни турецкихъ Сербовъ“ одлучно изнео тврдњу да је Македонија српска земља, чиме је изазвао још већу нетрпељивост Бугара. За ангажовање и рад на ширењу српских идеја у Османском царству Јастребов је више пута био одликован од стране српске владе. Уложена енергија и одлучност да помогне српском народу оставили су снажан утисак на конзула Србије у Солуну који га је назвао „другим српским агентом у Солуну и у Македонији“.¹⁴ Коста Христић је толико истицао допринос Јастребова у очувању српске баштине у Старој Србији и Македонији и тврдио да је урадио више од било ког конзула Србије у Османском царству, па и њега самог.

12 *Грађа за историју македонског народа из Архива Србије*, том V, књига I, 277–278, док. 120.

13 АС, МИД ППО, 1890, ред 93, без броја, Извештај Љубомира Стојановића – Министру иностраних дела, Београд 14. август 1890.

14 *Грађа за историју македонског народа из Архива Србије*, том V, књига I, 77–78, док. 27.

Мишљење генералног конзула у Солуну Христића и професора Љубомира Стојановића је по многим питањима било идентично. Поред изнетог става о Јастребову, Стојановић је сматрао да руску наклоност треба придобити и за пружање веће финансијске помоћи српској страни. Наиме, да би се онемогућио рад бугарских школа, по њему, било је потребно веће ангажовање Србије код руске владе у циљу смањења новчаних давања која су до тада упућивана бугарским школама. Одређени новац који је био издвајан за бугарску пропаганду требало је преусмерити ка српској страни. Иначе, било је познато да је Бугарска, за разлику од Србије, улагала велике суме новца за ширење просвете и своје пропаганде у Македонији.¹⁵ О томе сведочи и чињеница да Бугари нису исплаћивали плате својима по три месеца, а у Македонију су унапред слали новац. За разлику од њих, из Србије по два до три месеца нису исплаћивана новчана средства намењена Богословији у Призрену, која је била „расадник идеја“. За Стојановића је Призренска Богословија имала велики значај, али не и утицај на Македонију. Зато је сматрао да поред њеног очувања и школовања ученика, чији се број из године у годину повећавао, треба радити на отварању једне сличне школе у Битољу.¹⁶

Извештај Љубомира Стојановића није садржао само преглед стања, него је нудио и конкретна решења. Он је сматрао да се пропаганда не може вршити из Београда, већ се центар мора пренети „тамо“ (вероватно у Битољ, који је сматрао центром Македоније). У Београду треба само да се извршавају захтеви који су долазили из јужних крајева, и то брзо и неодложно. По њему, свако оклевање могло би проузроковати велику штету на терену. Конзули би требало да имају слободу одлучивања, нарочито у погледу расподеле буџетских средстава, која би се слала „бар за три месеца унапред“. Они би били у обавези да повремено подносе извештај о утрошеном новцу. Стојановић је сматрао да новца мора бити довољно, у супротном, борба за ширење националне пропаганде међу Србима у Османском царству била би узалудна.¹⁷

Пажњу професора Стојановића привукло је и питање бугарских учитеља за које је проценио да су били спремни да пређу на српску страну, без обзира што су завршили бугарске школе. На такво размишљање га је наводила чињеница да су у Министарству иностраних дела у Београду већ постојале сведоцбе појединих бугарских учитеља из Битоља. Такође, један број љака

15 АС, МИД ШПО, 1890, ред 8, (I), Јеромонах и ректор Призренске богословије Мелентије Вујић – Митрополиту рашко–призренском, Призрен 24. јануар 1890.

16 АС, МИД ШПО, 1890, ред 93, без броја, Извештај Љубомира Стојановића – Министру иностраних дела, Београд 14. август 1890.

17 АС, МИД ШПО, 1890, ред 93, без броја, Извештај Љубомира Стојановића – Министру иностраних дела, Београд 14. август 1890.

бугарских и грчких гимназија из Велеса, Прилепа и Битоља био је одлучан да напусти та места и даље школовање настави у Београду.¹⁸

Бројни примери које је Стојановић навео у свом извештају указују на слабости бугарске пропаганде у појединим деловима Македоније. Забележен је случај попа Спасоја, који је након свађе са егзархом и подршке католичке пропаганде, одвојио око 850 кућа у Прилепу и околним селима. Међутим, на наговор Јастребова прекинуо је контакте са католицима и размишљао да се приклони српској страни. Бугари су, у страху од отварања српске школе у Битољу, увидели његове намере које су покушали да осујете. Они су сумом од сто лира подмитили битољског валију који је попа Спасоја послао у прогонство у Скопље. У односу на битољског валију, у Скопљу су Турци, услед близине границе, били мало опрезнији.

За разлику од Прилепа и Битоља, у Велесу и околини је бугарска пропаганда била израженија. Стојановић је, међутим, посматрајући поједина места, попут Башиног села и Рудника, био оптимиста и за те крајеве. У Башином селу, удаљеном непун сат од Велеса, које је бројало око 180 кућа, само је 15 било уз Бугаре. Запажена је била и активност учитеља Минцића који је неколико пута са потписима из општине и захтевом за отварање школе одлазио у Солун. Иако је испуњавао све услове за учитељски посао и положио испит пред турском комисијом он је, по наговору Бугара, био спречаван од стране кајмакама. Са истим задатком у Солун је одлазио и учитељ Букчевић из Рудника, у којем није било бугарских присталица, али је од раније постојала српска школа.

Одлучност мештана Башиног села и Рудника Љубомир Стојановић није сматрао случајношћу, већ је ту заслугу приписивао напорном раду ученика Милоша Милојевића.¹⁹ У Башином селу посао учитеља је обављао неки Петко који је, као настрадали добровољац у српско–турском рату, и даље остао у лепој успомени сељана. Други Милојевићев ђак био је Букчевић, учитељ у Руднику, који је био изложен разним сплеткама и уценама од стране директора бугарске гимназије у Велесу, главног иницијатора да се уместо српске отвори бугарска школа. И кад није подлегао притисцима и остао веран идеји за ширење српске пропаганде, Букчевић је, захваљујући бугарском ангажовању, био притворен од стране Турака. Стојановић је, судећи по свом извештају, био више него убеђен да би отварање српских школа у ова два села утицало да српска пропаганда однесе примат у односу на бугарску и у самом Велесу. Такође, он је министру иностраних дела изложио и идеју о школовању што већег броја учитеља и обнови „Милојевићеве школе“

18 АС, МИД ППО, 1890, ред 93, без броја, Извештај Љубомира Стојановића – Министру иностраних дела, Београд 14. август 1890.

19 Милош С. Милојевић (1840–1897) је био један од иницијатора шире акције за отварање српских школа у европској Турској (Батаковић 1988: 445).

са интернатом, у коју би се уписивали ђаци са завршеном основном школом и неким разредом гимназије. Њих би требало, сматрао је Стојановић, васпитавати у српском духу, учећи их књижевности, а школске распусте користити за обилазак Србије, одакле би идеје и љубав према њој преносили на своје сународнике који су и даље били под османском влашћу.

На свом путовању Стојановић се сусрео и са Владимиром Карићем, конзулом Краљевине Србије у Скопљу.²⁰ Он је у извештају наглашавао важност Карићевог предлога о колонизацији Срба из Србије у Стару Србију и Македонију. Наиме, конзул Карић је у опширним извештајима о српској пропаганди истицао значај и неопходност оснивања колонија занатлија, без којих би, по њему, даља активност Србије у јужним крајевима била знатно ослабљена. Он је сматрао да би за ову идеју било потребно издвојити одређену количину новца и да би 20.000 динара годишње задовољило те потребе. Сваком занатлији би се од предвиђене суме издвајало по 600 динара и исто толико за набавку алата и материјала за рад. Идеја о оснивању колонија за Карића није била новина. Он је поредио са радом Француза у Алжиру и предлагао да се за прву годину од планираних 300.000 динара на име пропаганде издвоји 30.000 за формирање колонија (Војводић 2003: 339, 342).

Конзул је у почетку предлагао да се прво образује колонија у Скопљу, где су Грци негирали постојање српског елемента и која би, по његовом мишљењу, највише одговарала економским, моралним и националним интересима Србије.²¹

Идеју о оснивању колонија заступао је и Димитрије Боди, Карићев колега из Битоља. Он је сматрао да би у Битољу, у којем је било око 60.000 становника²² требало неупадљиво пресељавати по 20 до 30 породица из Србије, јер у супротном, турски посланик из Београда би обавештавао своју владу о плановима српске пропаганде. За конзула Бодија, пресељење једног броја Срба из Београда наметнуло би потребу за свештеником који би, уз одобрење Патријаршије, у цркви обављао службу на словенском језику. Такође, формирање колоније допринело би отварању Српске гимназије, коју би похађали ђаци из Охрида, Прилепа, Кичева, Дебра и осталих крајева који су били у оквиру Битољског вилајета. Конзул Боди је сматрао да би Србија, након извесног времена, постигла успех у Македонији, можда и већи него Бугари који су више од двадесет година радили на ширењу своје пропаганде.²³

Влада Краљевине Србије је у потпуности била сагласна са предлогом конзула Карића да је колонизација из Србије у Стару Србију и Македонију

20 Владимир Карић је обављао дужност конзула у Скопљу од новембра 1889. до 1892. године (Војводић 2007: 233, 248).

21 АС, МИД ИПО, 1890, ред 7 (II), III № 65, Конзул В. Карић – С. Грујићу, Министру иностраних дела, Скопље 21. фебруар 1890.

22 *Грађа за историју македонског народа из Архива Србије*, том V, књига I, 525, док. 246.

23 *Грађа за историју македонског народа из Архива Србије*, том V, књига I, 39–40, док. 12.

најбоље средство за ширење пропаганде у тим крајевима. Међутим, то питање је у Београду било ново и недовољно проучено и у том тренутку влада није располагала довољним средствима, неопходним за тај задатак. За њу је једино могуће решење било да се сами конзули детаљније информишу и чешће извештавају о занатима и трговини у тим крајевима и на тај начин заинтересују поједице из Србије да се ван њених граница опробају као трговци, предузетници и занатлије.²⁴

Иако влада у Београду, из финансијских разлога, није могла да спроведе идеје о колонизацији из Србије у Стару Србију и Македонију, професор Љубомир Стојановић је у свом извештају тврдио да се то може остварити. Он је министру иностраних дела сугерисао да поједине фабриканте из Србије, попут власника штофаре у Параћину, фабрике стакла у Јагодини и лимарске радионице (Гођевца) у Београду, треба убедити да отворе своја стоваришта и уступе их колонистима. По њему, један такав подухват и стварање колоније од 10 до 12 људи допринели би отварању школа и отвориле могућност за зидање школских зграда и нових цркава. Стојановић је сматрао да не би било потребно више од три године да српска пропаганда доживи успех у Битољу, као важном центру, па самим тим и у целој Македонији. Такође, он није умањивао ни значај формирања колонија по осталим варошима, које би знатно допринеле ширењу српства.

Још једна Карићева идеја, која до тада није била спроведена у дело а која није остала незапажена код Стојановића, јесте удруживање људи из Македоније настањених у Србији. Сматрао је да би њена реализација такође имала знатну улогу у ширењу националне свести код Срба у Старој Србији и Македонији, уколико би се ти људи настанили у она села из којих су отишли, са собом довели по једно или два детета на школовање. За сиромашне је предвиђао и одређену помоћ.²⁵

Љубомир Стојановић је, као врсни научник, уочио битне моменте за опстанак српског народа у Старој Србији и Македонији, што је и истакао у свом извештају. Након његове посете број отворених српских школа у наредним годинама знатно се повећао, што је допринело ширењу националне свести међу Србима. Пораст броја школа и ученика документују статистике које је већ од 1892. године објављивао Милојко Веселиновић (Веселиновић 1893: 17; Веселиновић 1897: 86). Иако извештај Љубомира Стојановића није био главни покретач деловања српске владе, у потпуности се уклапао са извештајима и идејама дипломата Краљевине Србије који су службовали у Османском царству.

24 АС, МИД ШПО, 1890, ред 42, ШП № 160, Министар иностраних дела С. Грујић – В. Карићу, конзулу у Скопљу, Београд 16. фебруар 1890.

25 АС, МИД ШПО, 1890, ред 93, без броја, Извештај Љубомира Стојановића – Министру иностраних дела, Београд 14. август 1890.

НЕОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

Архив Србије, Министарство иностраних дела, Политичко–просветно одељење.

ОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

Џамбазовски 1988: Климент Џамбазовски. *Грађа за историју македонског народа из Архива Србије*, том V, књига I. Београд: Архив Србије: Архив на Македонија.

ЛИТЕРАТУРА

- Батаковић 1988: Душан Т. Батаковић. *Савременици о Косову и Мейхохији 1852–1912*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Веселиновић 1893: Милојко Веселиновић. *Сѣаѣисѣишка срѣских школа у Турскомѣ царсѣиву у 1892. школској ѣдини*. Београд: Државна штампарија Краљевине Србије.
- Веселиновић 1897: Милојко Веселиновић. *Сѣаѣисѣишка срѣских школа у Турској (у Сѣарој Србији и Маћедонији) за 1895–1896 школску ѣдину*. Београд: Државна штампарија Краљевине Србије.
- Војводић 2003: Михаило Војводић. *Сѣојан Новаковић и Владимир Карић*. Београд: Слио.
- Војводић 2004: Михаило Војводић: „Конзуларна конвенција између Србије и Турске (1879–1896)“. *Вардарски зборник 3*, Ур. Владимир Стојанчевић. Београд: Српска академија наука и уметности, 9–39.
- Војводић 2007: Михаило Војводић. „Владимир Карић, српски конзул у Скопљу (1889–1892)“. *Изазови срѣске сѣолне ѣолиѣике (1791–1918) оѣледи и расѣраве*. Београд: Историјски институт, 229–252.
- Димитријевић 1957: Радмило Димитријевић. „Из преписке Љубомира Стојановића“. *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, књига двадесет трећа, свеска 1–2, Београд: Издавачко предузеће Рад, 294–303.
- Поповић 1931: Павле Поповић. „Сећања на Љубомира Стојановића“. *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, књига једанаеста, Београд: Државна штампарија Краљевине Југославије, 30–44.
- Раствоић 2015: Александар Раствоић. *Енѣлези и Балкан 1837–1914*. Београд: Завод за уѣбенике.
- Стојанчевић 2004: Владимир Стојанчевић. „Српски научници – проучаваоци друштвено-историјске проблематике Јужне Србије – садашње Републике Македоније (до Првог светског рата)“. *Вардарски зборник 3*, Ур. Владимир Стојанчевић. Београд: Српска академија наука и уметности, 41–57.
- Ђоровић 1931: Владимир Ђоровић. „Љубомир Стојановић“. *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, књига једанаеста, Београд: Државна штампарија Краљевине Југославије, 1–29.
- Храбак 2002: Богумил Храбак. „Љубомир Стојановић–политичар“. *Љубомир Сѣојановић–живоѣи и дело*. Ур. Видан Николић. Ужице: Учитељски факултет Ужице, 365–387.
- Џонић 1931: Урош Џонић. „Библиографија радова Љубомира Стојановића“. *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, књига једанаеста, Београд: Државна штампарија Краљевине Југославије, 277–289.

Vesna S. ZARKOVIĆ

OLD SERBIA AND MACEDONIA IN THE REPORTS
OF LJUBOMIR STOJANOVIĆ FROM 1890

SUMMARY

At the end of the 19th and the beginning of the 20th century, Old Serbia and Macedonia, as a part of the Ottoman Empire, were the matter of interest for numerous foreign and domestic travelogue writers and scientists. After opening the consulate of the Kingdom of Serbia in the European part of Turkey, the researchers from Serbia were provided with better conditions for studying these areas. One of many who visited these areas was Ljubomir Stojanović, a professor, a scientist and a politician. Although his travel was supposed to have primarily a scientific character, with the aim of better understanding of certain philological and ethnological issues, what can be concluded from the report he sent to the foreign affairs minister is that the emphasis was placed on political circumstances. In his report from 1890 Stojanović did not only present the factual state in the area, but he also offered concrete solutions for certain issues. His suggestions and ideas correspond to the opinions of the consuls of the Kingdom of Serbia in Thessaloniki, Skopje and Bitola. It was evident that after 1870 and the foundation of the Bulgarian Exarchate, Bulgarian propaganda increased in the area, thanks to the numerous supporters and the money intended for this purpose.

After the 19th century, the Kingdom of Serbia started to work more actively on spreading national propaganda in Old Serbia and Macedonia. Its consuls, Vladimir Karić, Dimitrije Bodi and Kosta Hristić, whom Stojanović met during his journey, informed the government in Belgrade about the significance of Serbian propaganda beyond Serbian borders and agreed that it could be achieved in several ways: by educating a larger number of teachers, by opening Serbian schools, by introducing Slovene language in the church instead of Bulgarian and Greek and by colonising Old Serbia and Macedonia with population from Serbia.

Key words: Ljubomir Stojanović, Old Serbia, Macedonia, Dimitrije Bodi, Vladimir Karić, Bulgarian propaganda, Serbian propaganda.